Science and innovation research newsletter
scientific methodological journal
2026 / №-1
ngmpublication.uz

ILMIY TADQIQOTLARIDA BULLING MUAMMOSINING NAZARIY TAHLILI

D.D. Oribboyeva
Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada ilmiy tadqiqotlarda bulling muammosining nazariy tahlili yoritilgan. Unda bulling tushunchasining mazmun-mohiyati, uning pedagogik va psixologik jihatlari, kelib chiqish omillari hamda o‘quvchi shaxsiga ta’siri ilmiy manbalar asosida tahlil qilingan. Shuningdek, bullingning jismoniy, psixologik, verbal va kiberbulling kabi turlari hamda ularning ta’lim jarayonidagi namoyon bo‘lish xususiyatlari ochib berilgan. Tadqiqot davomida xorijiy va mahalliy olimlarning bulling muammosiga oid ilmiy qarashlari qiyosiy o‘rganilib, mazkur muammoning oldini olishda pedagogik hamkorlik, ijtimoiy muhit va profilaktik yondashuvlarning ahamiyati asoslab berilgan. Maqola natijalari ta’lim muassasalarida sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish hamda o‘quvchilar o‘rtasidagi salbiy munosabatlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Bulling, kiberbulling, tazyiq, agressiv xulq, psixologik zo‘ravonlik, o‘quvchi shaxsi, pedagogik muhit, profilaktika, psixologiya, ta’lim jarayoni, konflikt, pedagogik yondashuv.

Аннотация: В данной статье освещён теоретический анализ проблемы буллинга в научных исследованиях. В ней на основе научных источников проанализированы сущность и содержание понятия буллинга, его педагогические и психологические аспекты, факторы возникновения, а также влияние на личность учащегося. Кроме того, раскрыты такие виды буллинга, как физический, психологический, вербальный и кибербуллинг, а также особенности их проявления в образовательном процессе. В ходе исследования были сравнительно изучены научные взгляды зарубежных и отечественных учёных на проблему буллинга, обоснована значимость педагогического сотрудничества, социальной среды и профилактических подходов в предупреждении данной проблемы. Результаты статьи служат формированию здоровой психологической среды в образовательных учреждениях и снижению негативных взаимоотношений среди учащихся.

Ключевые слова: буллинг, кибербуллинг, давление, агрессивное поведение, психологическое насилие, личность учащегося, педагогическая среда, профилактика, психология, образовательный процесс, конфликт, педагогический подход.

Abstract: This article presents a theoretical analysis of the bullying problem in scientific research. It analyzes the essence and content of the concept of bullying, its pedagogical and psychological aspects, causes, and impact on students’ personalities based on scientific sources. The study also reveals the characteristics of different types of bullying, including physical, psychological, verbal, and cyberbullying, as well as their manifestations in the educational process. During the research, the scientific views of foreign and local scholars on the problem of bullying were comparatively examined, and the importance of pedagogical cooperation, social environment, and preventive approaches in preventing this problem was substantiated. The results of the article contribute to the formation of a healthy psychological environment in educational institutions and to reducing negative relationships among students.



Keywords: bullying, cyberbullying, pressure, aggressive behavior, psychological violence, student personality, pedagogical environment, prevention, psychology, educational process, conflict, pedagogical approach**.**

Kirish.

Hozirgi kunda dunyo juda tez sur’atlar bilan o‘zgarib bormoqda. Ilm-fan va texnologiya taraqqiyoti, axborot oqimining keskin ortishi, iqtisodiy raqobatning kuchayishi, turli ijtimoiy va global muammolar inson hayotiga katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Bunday sharoitda insonning psixologik tinchligi, xotirjamligi, ma’naviy barqarorligi va farovonligini ta’minlash masalasi nafaqat shaxsiy, balki davlat siyosati darajasidagi muhim vazifalardan biriga aylanmoqda. Chunki jamiyat taraqqiyoti, iqtisodiy barqarorlik va aholi salomatligi avvalo insonning ruhiy holati bilan chambarchas bog‘liqdir.

Insonning psixologik osoyishtaligi uning kundalik faoliyati, mehnat unumdorligi, oilaviy munosabatlari va ijtimoiy hayotdagi ishtirokiga bevosita ta’sir qiladi. Ruhiy bosim, doimiy stress, xavotir va tushkunlik kabi holatlar inson salomatligiga salbiy ta’sir etib, jismoniy kasalliklarning kelib chiqishiga ham sabab bo‘lishi mumkin. Ayniqsa, pandemiyalar, iqtisodiy qiyinchiliklar, ishsizlik, migratsiya jarayonlari va axborot xurujlari inson psixologiyasiga jiddiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli aholining psixologik xavfsizligini ta’minlash bugungi kunning dolzarb vazifasi hisoblanadi.

Psixologik barqarorlikni ta’minlashda davlatning o‘rni juda muhimdir. Davlat tomonidan aholiga sifatli tibbiy va psixologik yordam ko‘rsatish tizimini takomillashtirish, psixologik xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, ta’lim muassasalarida psixologik qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish talab etiladi. Ayniqsa, yoshlar, ayollar, keksalar va ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar bilan ishlashda psixologik yordamning аҳамияти kattadir. Maktab va oliy ta’lim muassasalarida psixologik madaniyatni shakllantirish, stressni boshqarish ko‘nikmalarini o‘rgatish, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish muhim vazifalardan саналади.

Bugungi zamonaviy axborot makonida inson ongi va psixologiyasiga ta’sir qiluvchi juda ko‘p turli xavf-xatarlar mavjud. Internet va ijtimoiy tarmoqlarda tarqalayotgan salbiy axborotlar, kiberbulling, yolg‘on ma’lumotlar va mafkuraviy tahdidlar inson ruhiyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bu esa psixologik xavfsizlikni ta’minlashga alohida e’tibor qaratishni taqozo etadi. Jamiyatda sog‘lom ma’naviy muhitni shakllantirish, aholining mediasavodxonligini oshirish va psixologik immunitetni mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar.

Ijtimoiy guruhlardagi zo‘ravonlikning o‘zaro ta’sirning turli shakllari, xususan: mehnat jamoalarida mobbing (T.Yu. Bazarov, S.A. Drujilov, S.N. Yenikolopov, E.S. Koristina, N.P. Romanova, T.G. Yanicheva, D. Capell, N. Davenport, H. Leymann); harbiy va xavfsizlik kuchlarida “dedovshina” yoki bezorilik (K.L. Bannikov, S.A. Belanovskiy, S.N. Marzeeva, D. Kalamdien, A. Lorens); aralash etnik guruhlarda (N.I. Kovalchishina), talabalar guruhlarida (O.G. Ksenda, Yu.V. Rashchupkin, I.A. Furmanov, D.L. Espelage, S.M. Swearer) bezorilik va kamsitish; ijtimoiy tarmoqlarda kiberbulling (A.A. Bochaver, E.Yu. Zotova, G.V. Soldatova, K.D. Xlomov, S. Kit, R. Kovalski, M. Martin, P. Smit, R.A. Sabella) kabilar tomonidan ilmiy tadqiq etilgan.

Ammo ko‘pincha bulling va tajovuzkor-mojaroli o‘zaro ta’sir hodisasi bolalar va



o‘smirlarning guruh ichidagi o‘zaro munosabatlarida, shu jumladan jiddiy muammolar — tizimli tajovuzkorlik, deviant xulq-atvor va bezorilik xarakteriga ega bo‘lgan holatlarda kuzatiladi.

Bulling yoki “qo‘rqitish” qasddan qilingan, o‘zini-o‘zi himoya qila olmaydigan va jamiyat tomonidan ruxsat etilmagan, jismonan va verbal jihatdan kuchli yoki guruh ichida qandaydir salbiy afzalliklarga ega bo‘lgan shaxs yoki guruh tomonidan uzoq muddatli (takroriy) jismoniy yoki psixologik zo‘ravonlik shaklida boshqa shaxsga nisbatan ongli ravishda amalga oshiriladigan harakatdir. Odatda bunday vaziyatlarda eng zaif va boshqalardan ajralib turadigan o‘smirlar duchor bo‘ladilar .

Rus tadqiqotchilaridan I.S. Berdyshev, A.A. Bochaver, K.D. Xlomov, V.N. Butenko, E.N. Volkova, O.L. Glazman, I.S. Kon, S.V. Krivtsova, A.A. Nesterova, M.G. Nechaeva, V.R. Petrosyants, O.A. Shevtsova, L.B. Schneider va boshqalar hamda xorijiy psixologlardan A. Crump, P. Eitel, D. Haynie, T.R. Nansel, D. Olweus, M. Overpeck, R.S. Pilla, W.J. Ruan, C. Salmivalli, K. Saylor, P. Sheldt, B. Simons-Morton, K. Yu va boshqalarning tadqiqotlari o‘smirlarning o‘zaro munosabatlarida bullingning yuqori darajada tarqalganligini ko‘rsatadi. Jumladan, dunyo miqyosida maktab o‘quvchilarining 20 dan 50 foizigacha turli xil tajovuz va zo‘ravonliklarni boshdan kechirganliklari isbotlangan.

Natijalar va muhokama.

Bolalarga nisbatan o‘tkaziladigan bulling hodisasi bo‘yicha 2017-yilgi Jahon hisobotiga (YUNESKO) ko‘ra, dunyodagi har o‘ninchi maktab o‘quvchisi bullingga uchraydi va bu ko‘rsatkich afsuski, har yili barcha mamlakatlarda ortib bormoqda.

O‘smirlar orasidagi bulling hodisasining sabablari va oqibatlarini o‘rganish muhimligiga qaramay, psixologiya fanida ushbu muammoni hal qilishning yagona yondashuvi hali ham mavjud emas. Shu sababli bu salbiy hodisaning tarqalishini tizimli ravishda oldini olish imkoniyatlari yetarli darajada shakllanmagan.

Aksariyat bullingni o‘rganish maqsadida olib borilgan tadqiqotlar bu muammoni qisman ko‘rib chiqadi va asosan bullingning turlarini tadqiq etgan bo‘lib, ayniqsa bullingni yuzaga keltiruvchi omillar va zo‘ravonlik jarayonida shaxsning roli hamda uning xulq-atvoriga yetarli darajada e’tibor bermaydi. Shuni ta’kidlash mumkinki, ilmiy adabiyotlarda bullingning oldini olishning o‘ziga xos usullari, oila, maktab va shaxsning ushbu hodisaning paydo bo‘lishiga ko‘p qirrali ta’siri haqida yetarlicha ma’lumotlar mavjud emas.

Shuningdek, bizning fikrimizcha, bulling holatida rol o‘zaro ta’siri va inson xatti-harakatlarining xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan ko‘plab ishlar mavjud emas. Jumladan, nima uchun bugungi kunda ayrim odamlarning “tajovuzkor” (buller) bo‘lishiga qanday omillar ta’sir qilishi aniq emas. Ushbu muammoni o‘rganish kelajakda o‘smirlar o‘rtasida ushbu muammoni kamaytirish uchun o‘qituvchilar, ijtimoiy xodimlar, psixologlar va ota-onalarning amaliy faoliyatida foydalanish imkonini beradi.

Bulling jarayonida rol tanlash omillari haqidagi bilimlardagi ushbu bo‘shliq tadqiqotning maqsadi va vazifalarini belgilab berdi. Ushbu tadqiqot hal qilishni maqsad qilgan ilmiy muammo fan va amaliyotda mavjud bo‘lgan bir qator qarama-qarshiliklardan kelib chiqadi:

— bir tomondan, qayd etilgan bulling holatlari sonining ko‘payishi, ikkinchi tomondan esa insonning “tajovuzkor” yoki “jabrlanuvchi” rolini tanlashiga ta’sir qiluvchi omillar va sabablarning yetarli darajada o‘rganilmaganligi;

— o‘smirning bulling hodisasida buller yoki qurbon sifatida turli shakllarni boshidan kechirishida oila, shaxs va ijtimoiy-muhit omillarining ta’sirini baholashga imkon beradigan kompleks tadqiqotlarning yetishmasligi;

— bullingning oldini olish uchun samarali profilaktik va diagnostik tadbirlarni tashkil etish, shuningdek, bulling sodir bo‘lgan vaziyatlarga aralashuv usullari va texnologiyalarining yetishmasligi.

Rossiyada tizimli hujumlar va odamlar orasidagi bulling muammosi so‘nggi o‘n yilliklarda faol o‘rganila boshlandi, xorijda esa ushbu hodisani o‘rganish tajribasi ancha oldin shakllangan. Yevropa va Amerikada olimlar so‘nggi qirq yil davomida shaxslararo munosabatlarda insonning psixologik xavfsizligini ta’minlash muammosiga muntazam qiziqib kelmoqdalar. Masalan, bulling hodisasi mehnat jamoalari (mobbing), maktab guruhlari va talabalar jamoalari misolida keng tadqiq etilmoqda.

Avdeev, B.G. Ananyev, I.A. Baeva, L.F. Burlachuk, I.V. Dubrovin, B. Kraus, A.A. Rean, V.I. Slobodchikov, D.I. Feldstein va boshqalar tomonidan talabalar guruhlarida bulling hodisasi o‘rganilgan. So‘nggi o‘n yillikda Rossiyada maktab bullingi bo‘yicha ko‘proq tadqiqotlar paydo bo‘ldi. Ushbu muammo va uning psixologik tarkibiy qismini turli jihatdan yoritgan olimlar qatorida A.A. Bochaver, E.N. Volkova, O.L. Glazman, S.N. Enikolopov, S.V. Krivtsova, D.A. Kutuzova, A.A. Rean, K.D. Xlomov, L.B. Schneider va boshqalarni ko‘rsatish mumkin.

Bulling muammosi birinchi marta 1905-yilda Skandinaviya olimlari D. Olweus, A. Pikas, E. Roland, P.P. Heinemann tomonidan o‘rganilgan. O‘sha davrda ularning bulling mavzusidagi maqolalari ilmiy jamoatchilik tomonidan shubha bilan qabul qilingan. Bugungi kunda esa ijtimoiy psixologiya bo‘yicha turli ilmiy jurnallarda bulling muammosi bo‘yicha nafaqat bir mamlakat doirasida, balki madaniyatlararo qiyosiy tadqiqotlar ham keng nashr etilmoqda. Tadqiqotlar natijalari bulling o‘smir shaxsida umidsizlik va ruhiy tushkunlikni yuzaga keltirishini, shuningdek, uning yangi shakllari — kiberbulling, trolling va boshqalar paydo bo‘layotganini ko‘rsatmoqda.

Bulling alohida agressiv xulq-atvor bo‘lib, unda barcha ishtirokchilarning tajribalari va xatti-harakatlarining turli shakllari namoyon bo‘ladigan murakkab munosabatlar tizimi mavjud .

Xorijiy tadqiqotchilar ushbu hodisaning tabiatiga shaxsiy va ijtimoiy-ekologik omillarning hissasini turlicha baholaydilar. Masalan, E. Rolandning fikricha, ijtimoiy-ekologik omillar va bolaning ijtimoiylashuvi jarayoni uning maktabdagi bullingda bezori yoki jabrlanuvchi sifatida ishtirok etishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. D. Olweus esa bashorat qiluvchi omillar birinchi navbatda bulling bilan shug‘ullanadigan bolaning shaxsiy xususiyatlari bilan bog‘liq deb hisoblaydi. Ijtimoiy psixologiyada bulling bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar mavjud bo‘lishiga qaramay, ilmiy jamoatchilik tomonidan hali ham to‘liq hal qilinmagan munozarali masalalar mavjud.

Bugungi kunga kelib maktab muhitida bulling holatlarining tarqalish sabablari [Grishina, 2018; Ermolova, Savitskaya, 2015; Roland, 2012; Espelage, Rao, De La Rue, 2013; Pecjak, Pirc, 2017; Rigby, 2016 va boshqalar] tomonidan o‘rganilgan. Bullingning turli omillari orasida bullerlar va qurbonlarning shaxsiy xususiyatlari [Butenko, Sidorenko, 2015; Ermolova, Savitskaya, 2015; Nesterova, 2015; Obuxova, Guryeva, 2017], oilaviy munosabatlarning ta’siri [Volikova, Kalinkina, 2015; Furmanov, 2007; Espelage, Rao, De

La Rue, 2013] ham tadqiq etilgan. Shuningdek, bulling jarayonida “buller” yoki “jabrlanuvchi” roliga kirishga ta’sir qiluvchi omillar [Bochaver, Xlomov, 2013; Obuxova, Guryeva, 2017; Swearer, Hymel, 2015] ilmiy izlanishlarda aks etgan.

Ammo ushbu tadqiqotlarning aksariyati faqat ayrim muammolarni yoritish bilan cheklanib, asosan shaxsning psixik taraqqiyoti, ota-onalar bilan munosabatlari va maktab ichidagi o‘zaro ta’sir muhitini tahlil qilishga qaratilgan.

Muayyan rolni tanlash, uzoq davom etgan nizolar, mobbing va bulling holatlarida shaxsning bajaradigan roli ijtimoiy psixologiyaning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu muammolar bilan K. Alnauf, G.V. Biktagirova, R.A. Valeeva, M.I. Enikeev, V.P. Konovalov, A.V. Mudrik, V.A. Tulyakov, B. Xolyst, V.E. Eminov va boshqalar shug‘ullanganlar. Shuningdek, shaxs psixologiyasi (O.O. Andronnikova, V.L. Vasilev, M.A. Dogadina, I.I. Mamaychuk, M.A. Odintsova, L.O. Perejogin, L.M. Prozumentov, L.V. Frank va boshqalar) hamda psixopatologiya yo‘nalishida ham ushbu muammo keng tadqiq etilgan.

Xulosa.

Ta’lim jarayonida ro‘y berayotgan bulling bilan bog‘liq hodisalarda o‘quvchilar doimiy ishtirokchilar sifatida namoyon bo‘ladilar. Odatda har bir sinfda o‘ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadigan o‘quvchilar, ya’ni boshqa o‘quvchilar tomonidan tahqirlanadigan qurbonlar bilan bir qatorda ularga tazyiq o‘tkazuvchi o‘quvchilar ham mavjud bo‘ladi.

Lekin maktab va pedagoglarning maktabdagi bulling muammosiga yetarli darajada e’tibor qaratmasligi, shuningdek, o‘quvchilar o‘rtasidagi munosabatlarda bullingning sabablari va shakllari haqida yetarli bilimga ega emasliklari dolzarb masala hisoblanadi. Odatda aksariyat o‘qituvchilar bunday vaziyatlarda bulling muammosining tarqalish ko‘lamini to‘liq tasavvur qila olmaydilar hamda ushbu hodisaga qarshi kurashish yo‘llarini yetarlicha bilmaydilar (Kalliotis P., Olweus D.).

Psixologik tadqiqotlarda bullingning kelib chiqish omillari sifatida oilaviy muhit, shaxs xususiyatlari, tengdoshlar ta’siri, internet va ommaviy axborot vositalarining ta’siri kabi omillar qayd etiladi. Ayrim olimlar bullingni agressiya nazariyasi asosida izohlasalar, boshqalari uni ijtimoiy muhit va kommunikatsiya muammolari bilan bog‘laydilar. Shuningdek, kiberbulling tushunchasi ham zamonaviy tadqiqotlarda muhim o‘rin egallab, raqamli texnologiyalar orqali amalga oshiriladigan tazyiq shakli sifatida tahlil qilinmoqda.

Mahalliy tadqiqotlarda ham bulling muammosiga qiziqish ortib bormoqda. O‘zbekistonda ta’lim muhitida sog‘lom psixologik atmosferani shakllantirish, o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hurmat va bag‘rikenglikni rivojlantirish, profilaktik chora-tadbirlarni kuchaytirish masalalari pedagogik tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. Bu esa bullingning oldini olishda pedagog, psixolog, ota-ona va jamoatchilik hamkorligini kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аверьянов, А. И. Буллинг как вызов современной школе / А. И. Аверьянов // Сборник научных трудов SWORLD. – 2021. – Т. 18, № 1. – С. 45–50.

2. Галкина, И. А. Школьный буллинг: причины, последствия, помощь / И. А. Галкина – URL: http://laetitia.ru/index.php/rekomendatsii-spetsialistov/425- shkolnyj-bulling-prichiny-posledstviya-pomoshch

3. Глазман, О. Л. Психологические особенности участников буллинга / О. Л. Глазман // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2009. – № 1. – С. 159-165. https://uz24.uz/ru/articles/bulling-25-3-10

4. Ригби, К. С., Деси, Э. Л., Патрик, Б. К., и Райан, Р. М. (1992). За пределами дихотомии «внутреннее–внешнее»: самоопределение в мотивации и обучении. Мотивация и эмоции, 16 (3), 165–185. https://doi.org/10.1007/BF00991650

5. Oribboyeva, D. (2024). Bullıng o‘smırlarda dolzarb muammo sıfatıda. Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal, 1(12), 115–117. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/universaljurnal/article/view/58095

6. Д. Д. Ориббоева, Н. Б. Каримова Психологик тадқиқотларда буллинг муммосининг гендер тахлили // Science and Education. 2025. №3. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/psihologik-tad-i-otlarda-bulling-mummosining-gender-tahlili (дата обращения: 02.09.2025).